

Татјана Драгичевић Радичевић*

*Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду*

Милица Несторовић

Факултет за пословне студије, Универзитет Мегатренд

НОВА ДИМЕНЗИЈА ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ КРОЗ ПРИЗМУ РАЗВОЈА ДРУШТВЕНЕ ТЕОРИЈЕ

Сажетак

Изазови економске мисли, као што су индустријска револуција, интернационализација пословања довели су до алијенације у економским односима, класним поделама, успостављања различитих циљева и интереса појединих учесника економских активности и укључивање иновативног приступа у развоју економије.

Од економије појединца, у којој је материјализација играла минималну улогу, преко економије обима, економије информације и знања, дошли смо до економије мозга, у једном дијалектичком процесу „негација негације“.

Са једне стране имамо висок степен друштвено-економског развоја, док са друге стране долази до занемаривања појединца у економским односима и његову подређеност општим колективним интересима. На тај начин враћамо се познатим постулатима политичке економије, односима појединца и његовог рада и надокнаде, али и питањима правичне расподеле новостворене вредности, чије су темеље поставили Смит, Рикардо, а касније надоградили Малтус, Мил, Џевонс, Маркс и Енгелс.

Дакле, нова призма економске мисли, презентована кроз овај истраживачки рад, бави се питањима хуманизације данашње економије кроз економску социологију, али и ренесансу нове политичке економије, првенствено сагледавајући питања новостворене

* Електронска адреса аутора: tanjadragrad@gmail.com

вредности, њене правичније расподеле, класних подела, материјализације и комплементарности циљева и интереса појединаца у друштву, као ствараоцима нове вредности. Закључак јесте да нова призма економске мисли треба да рефлектује комплементарност економије као науке са друштвом у целини, а с обзиром да економски субјекти, њихови циљеви и интереси имају значајну улогу у напретку и развоју друштва у целини.

Кључне речи: економија, политичка економија, политика, социологија, друштво, расподела, отуђење, појединац, циљеви, људска права

1. УВОД

Примарно квантитативна димензија економске мисли створила је низ противречности у друштвеном развоју. Нова димензија економије, стварањем вишка вредности и његовим прогресивним растом након индустријске револуције, а након тога интернационализацијом пословања, довела је до снажног отуђења у економским односима, који су се негативно рефлектовали и на друштво у целини. Долази до спознаје извора богатства које егзистира у виду капитала (марксистичка политичка економија). Међутим, таква констелација односа довела је до отуђења, првобитно у расподели, али касније и шире, у начину употребе. Још је Џевонс у својој књизи „Теорија политичке економије“ из 1871. године, разматрао питања зарада кроз призму равноправне зараде свих учесника у новоствореној вредности: *„Теорија фонда зарада нуди решење кључног проблема у детерминисању нивоа зарада. Ипак, детаљно сагледавајући њене закључке можемо рећи да је она мрачни труизам, јер се просечна стопа зарада добија дељењем пуног износа на исплату зарада према броју оних између кога је и подељен.“*¹ Економске активности се сагледавају искључиво кроз призму квантитета, што индикује и стварање квантификације друштва и општедруштвених норми и начела. Долази до потпуне алијенације, како у економским односима, тако и у друштвеним. Негативна рефлексивна тако постављеног друштвеног оквира постаје све снажнија, а импликације све лошије. Сви ти изазови стварају потребу креирања новог приступа у сагледавању економске мисли, односно другачију поставку економије, а као одговор се нуди ренесанса економске социологије кроз социологију економије, на тај начин стварајући оквире нове политичке економије. У том поимању, претпоставља се да *економска актив-*

1) William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy (1871)*, Sentry Press, New York, 1965 (reprints of economic classics), стр. VI.

ност мора имати одговор у позитивном друштвеном одговору, кроз заједничке колективне циљеве са заједничком визијом изградње друштва, апострофиране у општим друштвеним нормама морала, културе, етике и сл. Економска активност треба да има позитиван друштвени одговор, и обрнуто. Економске и друштвене вредности морају имати заједнички именитељ у визији будућности.

2. РАЗВОЈ ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ

Економија је представљала сегмент друштвеног живота којим су се бавили још антички филозофи Аристотел, Платон итд. Међутим тадашње изучавање економије је почивало на основама изучавања друштва. Развојем друштва, развијала се и економска мисао и дошло је до интензивирања изучавања економије, са научног становишта, где се она примарно изучава са аспекта изналажења механизма и инструмената у правцу дефинисања оптимизације и рационалног коришћења расположивих ресурса и задовољења људских потреба. Стварање и изучавање вишка вредности отворило је Пандорину кутију звану „економија капитализма“. У време снажног развоја капиталистичког начина производње долази и до дефинисања политичке економије као науке. Како се као основни предмет политичке економије истиче субјективни однос човека, као појединца према стварима које служе задовољавању његових потреба, односно како се она бави истраживањем начела која означавају понашање појединца које гарантује максимизирање његове корисности,² тако је дошло до стварања разних противречности у индуктивном и дедуктивном смислу.

У индуктивном смислу економија је рефлектовала развој друштва, истовремено утичући повратном спрегом на основне чиниоце једног друштва, од појединаца, породице, институција и државе. У дедуктивном смислу противречност се јављала управо између набројаних чинилаца друштва и њихових циљева и интереса. Кохезија ова два приступа стварала је акцелерацију и у позитивном и у негативном поимању. Позитивни ефекти су били колективног обележја, развој друштва, науке, технологије, док су се негативни више одражавали на индивидуе, кроз процесе отуђења, све веће класно раслојавање, и успостављање различитих циљева и интереса појединаца укључених у економске токове. Развојем политичке економије, под утицајем развоја друштва, све више се долазило до истицања

2) Драгољуб Драгишић, Богдан Илић, Бранко Медојевић, Милован Павловић, *Политичка економија*, Центар за издавачку делатност ЦИД, Економски факултет у Београду, Београд, 2002, стр. 1-7.

економског индивидуализма, а не проблематике производних односа, што је увело у нову економску мисао неокласичног приступа. Основно питање током таквог развоја постаје однос појединца према стварима, питање његовог личног избора, његових преференција, психолошки проблем човека према стварима.³ У процесу дефинисања нове димензије политичке економије, уочљиво је да је развој економске мисли окупиран неокласичним приступом, који истиче економски индивидуализам, у односу на марксистички приступ који истиче економски колективизам. Дакле, дошло је до изражене индивидуалне и колективне поларизације у чијој основи лежи одређена еволутивна „идеологија“, која је водила све већем отуђењу између појединаца, али и истовременој реификацији општих циљева.⁴

„Друштвени облици њиховог властитог рада или облици њиховог властитог друштвеног рада су од појединачних радника сасвим независно створени односи; радници, као потчињени капиталу, постају елементи тих друштвених творевина, али те друштвене творевине не припадају њима. Оне према њима иступају стога као обличја самог капитала, као за разлику од њихове појединачне радне способности капиталу припадајуће комбинације које из њега проистичу и с њиме се сједињују. И то узима утолико реалнији облик, уколико се више с једне стране сама њихова радна способност под дејством ових облика тако модификује да у својој самосталности, дакле ван те капиталистичке повезаности, постаје немоћна, њихова се самостална производна способност уништава, с друге стране, с развитком машинерије, услови рада се и технолошки појављују као услови који господаре над радом и уједно га надокнађују, подјармљују, чине сувишним у његовим самосталним облицима.“⁵

Квантитативна димензија је прикривала квалитативну димензију друштва, па и економије, што је директно оваплоћено савременом економском мишљу кроз неолиберални капитализам и васкрсава макијавелистички принцип *“Finis santificat media”*. „Детерминанта успеха мерена је колективним, државним интересима, а последице су се примарно рефлектовале на појединца.“⁶

3) H.J. Cherman, *Foundations of Radical Political Economy*, према: Савковић, Р (1992) *Политичка економија*, Научна књига, Београд, стр. 9, коришћено: Драгољуб Драгишић, Богдан Илић, Бранко Медојевић, Милован Павловић, *Политичка економија*, Центар за издавачку делатност ЦИД, Економски факултет у Београду, Београд, 2002, стр. 20.

4) Tatjana Dragičević Radičević, Milica Nestorović, “New Economy – ‘The Brain Economy’”, *Cultural and Social Development III* (ed. Mirko Miletić), Thematic Proceedings of International Conference “Information Revolution, New Media and Social Changes in the World, Region and Serbia”, Faculty of Culture and Media, “John Naisbitt”, Belgrade, 2017, стр. 164.

5) Карл Маркс, Фридрих Енглес, *Дела – том 24, Теорија о вишку вредности*, Просвета, Београд, 1969, стр. 298.

6) Tatjana Dragičević Radičević, Milica Nestorović, “New Economy – ‘The Brain Economy’”, нав. дело, стр. 164.

Савремена глобализација, којој је претходила транспортна и информатичка револуција, донела је нове дијалектичке процесе Хегелове „негације негације“. Транспортна револуција је маргинализовала просторну и временску димензију и отворила врата кохезији друштвених мерила и вредности држава на различитим степенима друштвеног развоја, уједно стварајући различите спреге и њиховог економског развоја. Информатичка револуција је додатно допринела глобалним кретањима и акцелерирала стварање виртуелног друштва, које је примарни задатак имало у функцији креирања профита, а привидно деловало као општа нематеријална вредност. Са једне стране, имамо виши степен друштвено-економског развоја, али са друге стране, занемареног појединца, ствараоца вредности, подређеног општим колективним интересима. Такође, општедруштвени принципи (морал, култура, образовање и сл.) постају појединачни интересни принципи власника капитала. Противречности расту и ствара се потреба нових приступа у изучавању економске мисли, какав је холистички приступ, Манфреда Макса Нифа, који каже *„Економија треба да служи људима, а не људи економији.“*⁷

У контексту, претходног поимања друштвено-економске еволуције, а из угла аспекта индивидуализам vs. колективизам, могу се дефинисати четири друштвено-економске форме, а то су:⁸

- I Економија појединца
- II Економија обима
- III Економија информације и знања
- IV Економија мозгава

*Свака од њих је резултат друштвених законитости (у којима је настајала) и основних економских принципа (производње, расподеле, размене и потрошње). Економија појединца је најпростија форма, са минималном улогом материјализације, која је оваплоћена у свим осталим економијама и која је дијалектички „негацијом негације“ довела до нужности креирања економије мозгава.“*⁹

Економију појединца и њено постојање, потврдио је још Ерих Фром у свом делу *„Бекство од слободе“*. Фром наглашава да производња и размена нису допринели индивидуалистичком раслојавању, већ је то учинила расподела, коју је донело отуђење вишка вредности од његовог творца. Све до тог момената у капиталистичком начину производње, човек је имао јединство циље-

7) Manfred Max Neef, *Human Scale Development: Conception, Application and Further Reflections*, The Apex Press, New York, 1991, стр. 32-33.

8) Tatjana Dragičević Radičević, Milica Nestorović, “New Economy – ‘The Brain Economy’”, нав. дело, стр. 164.

9) Исто.

ва са општим добром, пре свега природом и људима. Колективни циљеви надвлађивали су појединачне. *„Друштвена историја човека почела је његовим издизањем из стања јединства с природом до свесности о себи као ентитету који се одвојио од околне природе и људи.“*¹⁰ Исту тезу заступа и Енгелс у „Антидирингу“. Он сматра да све до појаве расподеле у економским активностима, је постојала равномерна расподела (наводи пример заједничке земљишне својине у сеоској општини).¹¹ Основне карактеристике економије појединца су: висок степен затворености тржишта, низак степен специјализације рада, примарно коришћење природних ресурса, па сходно томе и коришћење рада и земљишта, а не капитала, што је и условљавало правичнију расподелу, све до појаве новца као средства размене. Друштво је било базирано на родовском, а не материјалистичком становишту. *„У родовском друштву одржавала се релативна једнакост све дотле, док је постојао ниски степен производње, тј. док су заједнице трошиле своје производе.“*¹²

Распадом родовског друштва, формира се робовласничко друштво, мање базирано на крвном сродству, више на својинским односима. То отвара пут формирања тржишта фактора производње, пре свега рада (јефтине радне снаге у виду робова) и земљишта. Ова врста специјализације у производним факторима, неминовно води јачању производне активности, размене, али и ствара расподелу која узрокује све веће раслојавање унутар друштва. Међутим, иако је материјализација и квантификација добијала на све већем значају, још увек је предмет изучавања, примарно међу грчким филозофима био човек, као биће спознаје.

Феудализам, као наредна еволутивна фаза у развоју друштвено-економских односа, додатно доприноси материјализацији, па није чудо што га одређени филозофи и економисти сматрају праскозорјем капиталистичког уређења.

Доба ренесансе доноси нову врсту друштвеног устројства, враћајући примарну улогу на појединца као основног субјекта једног друштва, називајући га грађанином. Међутим, развој, природни и технички напредак, истовремено су условили и нови научни приступ изучавању појава, па тако неки научници као што су Кампанела и Томас Мор, увиђају да напредак акцелерира и негативне детерминанте у друштву. Кампанела увиђа *„друштвене супротности између мањине која ради и привређује и већине, која живи*

10) Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1983, стр. 41.

11) Фридрих Енгелс, *Антидиринг*, 1894, НИП Напријед, стр. 152.

12) Бранко Бошњак, *Антологија филозофских текстова*, Школска књига, Загреб, 1960, стр. 15.

само за свој ужитак“.¹³ Томас Мор у свом делу „Утопија“ говори о благостању и сиромаштву и разматра питање општег добра, које није било праведно тадашњим системом расподеле. „И зато ја, док у мислима посматрам и размишљајем о државама, које постоје данас у свету, свуда видим, тако ми Бога, само неку заверу богатих, који се тобоже за рачун и у име државних интереса, боре једино за своје личне интересе. Смишљају и измишљају сва могућа средства, како ће најпре без опасности сачувати сва добра, што су их на непоштен начин стекли, а затим, како ће уз што нижу цену унајмити и искористити рад и труд сиротиње. Чим богаташи донесу одлуку, да такве смишљенице треба применити у интересу заједнице, па према томе и у име сиромаша, одмах постају закони.“¹⁴

Анализом еволутивног развоја у периоду економије појединца, јасно се уочава све наглашенија неправична расподела базирана на све већем стварању вишка вредности.

Економија обима обухвата период од касног 16. до 18. века. Индустријска револуција доприноси убрзаном и ефикаснијем стварању вишка вредности, што за директну импликацију има већи нагласак у расподели. Међутим, не долази само до расподеле вишка вредности, већ и расподеле на страни друштвене користи и економских и циљева.¹⁵ Доба индустријске револуције за човечанство представља велики корак у техничко-технолошком напретку, али и инструмент убрзаног економског развоја, који је довео до примарног значаја у материјализацији свих сфера друштва. Та активност није приказивана примарно кроз економски ефекат, већ кроз значај развијања друштва, као општедруштвеног значаја, што не може да се оспори да једним делом и била. Међутим мимикричност негативне стране таквог развоја, пре свега економске и принципа на којима је она била заснована (рад и по двадесет часова, злоупотреба деце и жена у раду), донело је отуђење на страни породице, као основне ћелије сваког друштва, а задовољење потреба, као једног од два условна принципа изучавања економије, свео на минимум. Колективизам је владао међу индустријалцима. Претходне тврдње Маркс описује на следећи начин: „Радник постаје утолико сиромашнији, уколико производи више богатства, уколико његова производња добија више на моћи и опсегу. Радник постаје јефтинија роба, уколико ствара више робе. Повећањем вредности света рас-

13) Исто, стр. 93.

14) Томас Мор, *Утопија*, Култура, 1952, стр. 181-185, према: Бранко Бошњак, *Антологија филозофских текстова*, нав. дело, стр. 100.

15) Patrick Bradley, *Victorian Lessons: Education and Utilitarianism in Bentham, Mill and Dickens*, The Concord Review, Ralph Waldo Emerson Prize, 2001, стр. 69.

*те обезвређивање човека света. Рад не производи само робе, већ и себе сама и радника као робу.*¹⁶

Економија информација и знања представља последицу друштвено-економског развоја друштва на основама убрзаног развоја, насталих након индустријске револуције. Вишак вредности, расте прогресивно, услед све продуктивније производње. Национална тржишта, стога, постају ново ограничење и долази до интернационализације у производњи, а улога државе је све снажнија у тим процесима. Основни носиоци постају велике корпорације, изникле на основама фабрика индустријалаца из претходне фазе развоја. Катализатори развоја у овом периоду чине међународне институције које својим инструментима утичу на брже и лакше отварање неразвијених и тржишта у развоју. Колективни циљеви попрамају димензију глобалних, а појединачни циљеви су све више занемарени. Глобално врло лако постаје локално, а локално све више нестаје. У таквој констелацији односа друштвене детерминанте све више постају подређене економским детерминантама, па и процеси расподеле све драстичнији, што ствара све већу реификацију и отуђење унутар друштва. Отуђење, такође поприма нову димензију, услед таквих условљености друштвеног и економског развоја. Отуђење се проширује и између власника капитала. Због гигантизма, власници капитала своје управљачке функције препуштају менаџерима, па из активне улоге прелазе у пасивну улогу, занемарујући различитост интереса профита власника и менаџера, управо верификованог у процесу расподеле. У извесном смислу и власник је отуђен од свог капитала, као што је радник био отуђен од свог вишка рада. У почетној фази друштвено-економских односа рационалност коришћења ресурса у задовољењу потреба била је иницирана ограниченошћу природом и човеком као њеним интегративним делом. У савременој економији ограниченост ресурса се компензује вештачком природом званом „глобално тржиште“, а човек постаје интегративни део такве природе стварајући вештачки ресурс у виду информације, коју креира путем савремених технологија. Некадашњи страх човека од ђуди природе и неизвесност која је пратила живот појединца у његовом битисању и задовољавању сопствених потреба, замењен је неизвесношћу у „вештачкој природи – тржишту“. Стремљења појединца су, из претходног разлога, усмерена на прибављање, анализи, ширењу информација, што подразумева улагање у људски ресурс и знање. Негативни ефекти су, ипак вратили значај појединца у друштву. Значај се огледа у његовом примарном коришћењу ресурса знања, чија распо-

16) Ивица Стојановић, *Неомарксизам и економија*, Економика, Београд, 1987, стр. 21.

дела искључује стварање вишка вредности, што може довести до правичније расподеле унутар друштва и приближава индивидуалне и колективне циљеве.

„Индивидуализам у знању је присутнији на локалним нивоима. Са ширењем знања – глобализацијом знања, оно постаје систематичнија категорија. У категорији капитала који је потребан једној мултинационалној компанији, капитал знања представља нови инструмент у управљању и креирању тржишне позиције компаније. Савремено појмовно изучавање знања разликује људски од интелектуалног потенцијала. Људски потенцијал подразумева степен квалификованости запослених, тачније представља експлицитна знања, док интелектуални капитал представља иновативност, креативност и идеје, тј. тацит знање. Тацит знање је знање за којим се данас води борба између компанија. Иновативност и идеја стварају конкурентску предност на тржишту. Улагати у знање подразумева управљати знањем. Улагати у капитал знања јесте улагање у просперитет. Ниједна врста капитала нема такав значај, као што има интелектуални капитал. Борба мултинационалних компанија је заснована на борби између интелектуалне превласти. Формирати тржиште знања значи улагати у трајни капитал.“¹⁷

Економија мозга представља савремени претпостављени облик еволутивно-дијалектичких друштвено-економских процеса. Она је облик који детерминише нове факторе у производним односима, а то су информација и знање, са предзнаком глобалног. Глобални префикс тржишта и производних фактора долази до флукуација и кретања који условљавају специјализацију у економским активности, што синергетским деловањем у друштву креира нову потрошачку културу базирану на софистицираности, у привредној активности доминацију преузима конкурентност. Основа конкурентности је иновација, која свој извор има у знању и информацији. Синергетским деловањем свих набројаних варијабли долазимо до иновације, која се акумулацијом капитала из друге фазе друштвено-економских односа (у нашој подели), креира нову економију, економију мозга.

Како би се амбивалентност процеса глобализације минимизирала, неопходна је економија мозга, односно субјекти који уз помоћ креативног мишљења могу допринети повећању степена рационалности приликом доношења одлука различитих економ-

17) Татјана Драгичевић Радичевић, *Утицај савремених метода пословног одлучивања на ефикасност и ефективност предузећа у условима глобализације*, докторска дисертација, Факултет за пословне студије, Београд, 2005.

ских субјеката на тржишту, и рационалности приликом емитовања и коришћења адекватних информација и знања, јер и они имају својство робе на тржишту, своју понуду, тражњу, цену, корисност, трошкове и слично, са једне стране. Са друге стране економија мозга је неопходна како би се поново изградио колективни дух у сферама које не смеју бити материјализоване, већ колективне, јер представљају опште добро, као што је морал, етика и сл.

3. НЕГАЦИЈА НЕГАЦИЈЕ ЦИЉЕВА

Маркс својом тврдњом да вишак вредности од радника ствара робу¹⁸ указује на директну спрегу између економског и друштвеног развоја и то у негативном контексту. По њему непостојање правичне расподеле у економији доводи до класног раслојавања и формирања нових друштвених норми и начела.

Класно раслојавање базирано на економским принципима добија процесе акцелерације у периоду индустријске револуције. Претходно је објашњено да је та индустријска револуција условила већу продуктивност у производњи и довела до прогресивног раста продуктивности, што је условило и прогресиван раст вишка вредности. Све то отвара противречност у процесу производње, јер вишак вредности капиталиста присваја и отуђује га од радника. Међутим, то је био само почетак отуђења и стварања нових друштвених односа базираних, не на основним друштвеним принципима здравог друштва, већ на економским принципима. Интернационализација је довела до стварања великих корпорација у којима је отуђење нашло место у односима власника и сопственог капитала. Друштвене вредности се материјализују у форми профита и долази до потпуне алијенације унутар друштва. Такви процеси неминовно изграђују процесе опредмећивања међу људима и поделу на материјалној основи, стварајући класе базиране на економским принципима. Пракса савременог друштва потврђује да са једне стране, производна моћ људског рада, у смислу све веће количине материјалних добара, и са друге стране, етичка суштина људског рада често не иду у истом смеру.¹⁹

Колективизам је присутан у економским формама производње и размене, а индивидуализам у расподели и потрошњи. Таква констелација односа довела је до формирања три нове класе: радник, менаџер и власник капитала.

18) Ивица Стојановић, *Неомарксизам и економија*, нав. дело, стр. 21.

19) Владимир Маринковић, Дарко Маринковић, Небојша Стефановић, *Етика као друштвена пракса*, Висока струковна школа за предузетништво, Београд, 2013, стр. 22.

*„Класе се разликују по својој улози у систему друштвене производње, по односу према средствима производње, по начину одржавања своје егзистенције, по улози у расподели и располагању вишка вредности, по улози у културном и политичком животу земље, као и по специфичној класној психологији.“*²⁰ Дакле, ствара се изразито класно друштво, у којем појединци, тј. поједине класе свесно и несвесно стварају сопствене (индивидуалне) моралне погледе, засноване управо на њиховом положају у друштву произашлом из економских односа са везом у стварању и расподели вишка вредности.

Вишак вредности, може се закључити, да се дели на плаћени и неплаћени део, а да га ствара појединац – радник. Радник користи плаћени део вишка вредности, а капиталиста неплаћени. Менаџер у виду зараде користи плаћени део вишка вредности, а у виду повластица, бонуса и бенефиција и неплаћени део. Дакле, опет је потврђено да је у капиталистичком начину производње вишак вредности заједнички чинилац (колективни), али је његова употреба индивидуална, заснована на неправедној расподели. Другим речима стварају се нови оквири моралних и класних односа друштва. Класе у друштву постају економске класе. Појединац припада одређеној класи, сходно његовом економском одређењу, а моралне норме се креирају према дефинисаним економским класама, где се етичка и морална правила у потпуности материјализују у неплаћеном вишку вредности, па се може закључити да такав вишак обара цену моралних, културних и етичких вредности и уједно их реификује што за последицу има све веће раслојавање и отуђење. Морал постаје тродимензионална категорија рефлектована у борби за неплаћени део вишка вредности радника, менаџера и капиталисту.

*„Реификација класних борби апострофирана је, у случају радника, у његовој егзистенцијалној вечитој борби за права располагања својим радом. Ту доминантан еталон моралне борбе постаје синдикална борба. Менаџер, реификацију морала остварује накнадама и бонусима, статусом који подразумева управљање људима, док власник капитала се отуђио од сопственог капитала и могућности његовог управљања, а реификацију морала остварује кроз профит.“*²¹

Осим моралних диспропорција у присвајању вишка вредности, долази до моралног искривљења и у начину употребе.

20) Предраг Вранички, *Дијалектички и хисторијски материјализам*, Матица хрватска, Загреб, 1962, стр. 70-71.

21) Tatjana Dragičević Radičević, Milica Gavrilović, “Corporate Economy – Agnosticism Materialized in the Class Distinctions”, The 5th International Scientific Conference *Moral*

Као праскорје таквих ставова, представља сагледавање Фрома у „Здравом друштву“: „кад бих имао новаца, могао бих да купим изврсну слику, ... не би ми био потребан напор да бих нешто стекао, ... могу да уништим књигу или слику које сам купио.“²²

Сагледавајући претходно, може се закључити да се друштво гради на економским принципима, да индивидуализам доминира над колективизмом у циљевима, па сходно томе и класе се деле на економске, а не друштвене, а своју потврду добијају у алијенацији морала.

„Ми, напротив, тврдимо да су досадашње моралне теорије у последњој инстанци производ економског положаја друштва у датом времену. А како се до данас друштво кретало у класним супротностима, то је и морал; он је или оправдавао власт и интересе владајуће класе, или је чим би потлачена класа постала довољно снажна, представљао побуну против те власти и будуће интересе потлачених. Да је том приликом, уопште узевши, напредовао и морал као и све друге гране људског сазнања, о томе нема сумње. Али још се нисмо уздигли изнад класног морала. Стварно човечански морал, који стоји изнад класних супротности и изнад успомене на њих, бит ће могућ тек на оном друштвеном степену, када класна супротност буде не само савладана, него и заборављена у практичном животу.“²³ На бази Енгелсових тврдњи може се закључити да све до повратка индивидуалне одговорности и колективних циљева, економски морал ће бити синоним морала.

„Савремени одговор, помирења класних и моралних супротности могуће је тражити у новим етичким и моралним оквирима манифестованим кроз систем друштвено одговорног пословања, нихилизованог у процесима убрзаног развоја капиталистичког система производних односа. Подела рада и стварање и употреба вишка вредности треба да полазе од интегрисања друштвених, етичких, људских и других права истовремено сублимирајући интересе свих појединаца, али и друштва уопште. Дакле, индивидуализам у одговорности, а колективизам у интересима. На тај начин може доћи до ренесансе општег морала.“²⁴ Правац којим је то могуће изградити може бити ренесанса економске социологије кроз социологију економије, стварајући на тај начин хуманије

Effect of Economy and Economic Effect of Morality, Higher Educational Institution for Applied Studies of Entrepreneurship Belgrade, Centre for Industrial Relations Belgrade, Institute for Economical Agriculture Belgrade, 2013, стр. 88.

22) Ерих Фром, *Здравом друштву*, Рад Београд, 1980, стр. 139.

23) Фридрих Енгелс, *Антидиринг*, Научна библиотека, Загреб, 1934, стр. 112-113.

24) Tatjana Dragičević Radičević, Milica Gavrilović, "Corporate Economy – Agnosticism Materialized in the Class Distinctions", нав. дело, стр. 90.

друштво које ће помирити диферзификоване интересе појединца и креирати колективне друштвене интересе општеприхваћене за сваког члана друштва. На тај начин економија би се вратила својим коренима, задовољавању потреба сваког појединца уз рационално коришћење ресурса, а посматрање релевантних детерминанти довело би до поновног значаја политичке економије као науке.

4. НОВА ДИМЕНЗИЈА ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ

Темеље економске социологије установио је Грановетер. Он сматра да било који утицај људске интеракције који ограничава интерес појединца значи удаљавање од основних аспеката људских односа, што карактерише економску активност, било да су по хоризонталној (сарадња и поверење) или вертикалној основи (моћ и подређеност). Такође, наглашава и значај избора појединца.²⁵

Темељи економске социологије у потпуности одговарају претходним разматрањима, и управо њене полазне претпоставке у извесном смислу представљају закључке претходног. Економска социологија разматра питања отуђења, материјализације, односа индивидуе и друштва, стварање нових облика економских класа.

Економска социологија указује на потпуно занемаривање хуманог аспекта у економији, а посебну критику упућује моделу неолибералне економије, коју сматра кулминацијом и резултатом свих негативних импликација које је са собом донела тзв. неправедна расподела вишка вредности.

Међутим, чињеница је да је и сама економска социологија била отуђена из научних истраживања у последњим деценијама 20. века, управо што је принцип хуманизације и комплексног сагледавања друштвених дешавања доживео потпуни агностицизам и реификацију, и све је попримило обележје материјализације кроз профит. Поражавајућа чињеница, јесте да је и основна ћелија друштва, породица, исто то доживела, па се чак и у научним круговима може чути њено сагледавање као економске, а не друштвене категорије.

Нова призма економске мисли нужно мора променити смер и правац посматрања и разматрања. Хуманизација економије може довести до ренесансе друштва, па тако можемо дефинисати претпоставку да нова димензија подржава ренесансу економске соци-

25) Татјана Драгичевић Радичевић, „Ренесанса економске социологије кроз социологију економије“, IX Међународна научна конференција *Социјални актери пред изазовима информатичких технологија у трагању за новом визијом социјалног мира*, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, ВССП, Центар за индустријске односе, Београд, 2017, стр. 163.

ологије кроз социологију економије, у извесном смислу васкрсавањем политичке економије. Економске активности је неопходно сагледати кроз призму социолошких детерминанти. У теорији се могу диференцирати три замке које постављају потпуно засебне оквири економије и социологије:²⁶

- Социологија је потпуно одвојена од економије
- Појединци одлуке о максималној корисности доносе на основу рационалних калкулација
- Агрегација понашања појединаца је исправна и неproblemатична

Економија, мора бити посматрана у комплементарном односу са социологијом, јер економске активности се одвијају у одређеном друштвеном окружењу и у директној спреси су са друштвеним развојем. На друштвени развој једнако утичу економски субјекти и појединци, и само њихова симбиоза може створити синергетски ефекат напретка. У савременој економији нагласак је на знању и информацији који креира појединац за општедруштвено (па и економско) добро. *„У том контексту ниједна економска активност се не може посматрати са искљученим друштвеним нормама, културним, моралним, етичким, институционалним и другим карактеристикама. Чак се и тржиште мора посматрати у том контексту.“*²⁷

Савремена економска истраживања указују на чињеницу да макроекономски индикатор БДП/*per capita* не представља довољну меру у исказивању благостања једног друштва, јер указује на квантитативну димензију, занемарујући квалитативну. Управо из тог разлога, процес доношења одлука мора сагледавати обе димензије, пре свега квалитет живота унутар друштва. Потврду ове чињенице можемо наћи и у економској науци (некадашњи приступ политичке економије), јер кад је у питању тражња јасно је дефинисано да максимална корисност није једини параметар, већ су присутне и друге нерационалне преференције, како појединачне, тако и групне засноване на квалитативној димензији, а извор имају у социолошким областима, као што су: антрополошке, етнографске, психолошке, лингвистичке, религијске и друге преференције. Дакле, и у овом контексту је изражена интегративна релација економије и социологије.

„Понашање појединаца и њихова агрегација у том понашању, може да доведе до врло проблематичних економских одлу-

26) Mauro Guillen, Randall Collins, Paula England, Marshall Meyer, *The New Economic Sociology: Developments in an Emerging Field*, Russel Sage Foundation, New York, 2002.

27) Татјана Драгичевић Радичевић, „Ренесанса економске социологије кроз социологију економије“, нав. дело, стр. 167

ка. На такво понашање утичу претходно набројани параметри који чак могу произвести одређену идеологију и колективну акцију у економију. Друштвене (данас економске) класе вођене одређеним интересом могу генерисати читав низ погрешних економских активности. О овом феномену говори и Мајкл Портер у Теорији конкурентности, где указује на чињеницу да један од 4 фактора конкурентности јесте утицај и преношење националне тражње. Кока-Кола и Биг-Мек су тако, данас, постали симбол савремене економије, па се чак и одређени економски показатељи израчунавају путем тих производа (Биг-Мек индекс – процена потцењености или прецењености вредности између валута на основу цене Биг-Мека у различитим земљама).²⁸

ЗАКЉУЧАК

Досадашњи развој економске мисли указао је на флагрантно удаљавање економије из окружења у којем је настала, друштва. Примарни узрок тог удаљавања је било фокусирање на квантитативној димензији, која је постепено довела до реификације, кроз материјализацију свих сегмената друштва, па тако и културе, морала, етике итд. Друштвене класе су постале економске класе у функцији појединачних циљева, без заједничке агрегације колективизма. Резултат таквих кретања довео је до занемаривања социолошких атрибута и стварања нехуманог друштва, па и нехумане економије. Негативне последице су све видљивије, управо у економској сфери где су економске кризе све учесталије и са све већим интензитетом. Друштвене норме и вредности су мимикриране у профиту и као такве сигурним механизмима стварају нездраво друштво у којем доминирају појединачни интереси, без колективног предзнака. Дакле, друштво базирано на искључиво, квантитативним, рационалним економским принципима, мерљивим профитом, постаје друштво описано у причи Краља Миде, охоло и хладно и отуђено сопственим богатством.

Нови правац у ренесанси здравог друштва мора бити креирање такве димензије економије, која је базирана на хуманијим принципима, враћајући квалитативну димензију као равноправну квантитативној у економским процесима. Другим речима, потребно је сагледати данашњу економију кроз призму некадашње политичке економије у којој су доминирали колективни насупрот индивидуалним циљевима, и на тој основи радити на стварању новог економског модела који ће пружити решење у погледу насталих

28) Исто, стр. 167.

конфликтних односа које је донео економски неокласицизам. На тај начин, доћи ће до повратка на појединца, као основног ствараоца вишка вредности, са којим је и изграђена рационална економија, што ће за резултат имати и повратак општих, колективних циљева у виду социолошких атрибута: културе, морала, мотивације и друштвене квалитативне надоградње.

Инструмент у креирању претпостављене нове димензије политичке економије, односно призме нове економске мисли може бити економска социологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњак Бранко, *Антологија филозофских текстова*, Школска књига, Загреб, 1960.
- Вранички Предраг, *Дијалектички и хисторијски материјализам*, Матица хрватска, Загреб 1962.
- Драгичевић Радичевић Татјана, „Ренесанса економске социологије кроз социологију економије“, IX Међународна научна конференција *Социјални актери пред изазовима информатичких технологија у трагању за новом визијом социјалног мира*, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, ВССП, Центар за индустријске односе, Београд, 2017.
- Драгичевић Радичевић Татјана, *Утицај савремених метода пословног одлучивања на ефикасност и ефективност предузећа у условима глобализације*, докторска дисертација, Факултет за пословне студије, Београд, 2005.
- Драгишић Драгољуб,, Илић Богдан, Медојевић Бранко, Павловић Милован, *Политичка економија*, Центар за издавачку делатност ЦИД, Економски факултет у Београду, Београд, 2002.
- Енгелс Фридрих, *Антидиринг*, НИП Напријед, 1894.
- Енгелс Фридрих, *Антидиринг*, Научна библиотека, Загреб, 1934.
- Маринковић Владимир, Маринковић Дарко, Стефановић Небојша, *Етика као друштвена пракса*, Висока струковна школа за предузетништво, Београд, 2013.
- Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *Дела – том 24, Теорија о вишку вредности*, Просвета, Београд, 1969.
- Мор Томас, *Утопија*, Култура 1952, стр.181-185, према *Антологија филозофских текстова*, оп.цит.
- Стојановић Ивица, *Неомарксизам и економија*, Економика, Београд, 1987.
- Фром Ерих, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1983.
- Фром Ерих, *Здраво друштво*, Рад, Београд, 1980.
- Bradley Patrick, *Victorian Lessons: Education and Utilitarianism in Bentham, Mill and Dickens*, The Concord Review, Ralph Waldo Emerson Prize, 2001.

- Cherman H.J., *Foundations of Radical Political Economy*, према Савковић, Р (1992) *Политичка економија*, Научна књига, Београд, коришћено: Драгољуб Драгишић,, Богдан Илић,Бранко Медојевић, Милован Павловић, М. *Политичка економија*, Центар за издавачку делатност ЦИД, Економски факултет у Београду, Београд, 2002.
- Dragičević Radičević Tatjana, Gavrilović Milica, "Corporate Economy – Agnosticism Materialized in the Class Distinctions", The 5th International Scientific Conference *Moral Effect of Economy and Economic Effect of Morality*, Higher Educational Institution for Applied Studies of Entrepreneurship Belgrade, Centre for Industrial Relations Belgrade, Institute for Economical Agriculture Belgrade, 2013.
- Dragičević Radičević Tatjana, Nestorović Milica, "New Economy – 'The Brain Economy'", *Cultural and Social Development III* (ed. Mirko Miletić), Thematic Proceedings of International Conference "Information Revolution, New Media and Social Changes in the World, Region and Serbia", Faculty of Culture and Media , "John Naisbitt", Belgrade, 2017, стр. 159-173.
- Guillen Mauro, Collins Randall, England Paula, Meyer Marshall, *The New Economic Sociology: Developments in an Emerging Field*, Russel Sage Foundation, New York, 2002.
- Jevons William Stanley, *The Theory of Poltical Economy (1871)*, Sentry Press, New York, 1965 (reprints of economic classics).
- Neef Manfred Max, *Human Scale Development: Conception, Application and Further Reflections*, The Apex Press, New York, 1991.

Tatjana Dragicevic Radicevic, Milica Nestorovic

A NEW DIMENSION OF POLITICAL ECONOMY THROUGH THE PRISM OF THE ECONOMIC THOUGHT DEVELOPMENT

Resume

The challenges of new economic thought, such as the industrial revolution, internationalisation of business, led to the alienation in economic relations, class layering, the establishment of different goals and interests of individuals, and the definition of an innovative approach in the consideration of economic thought.

From the economy of an individual, where materialization played a minimal role, through economies of scale, economics of information and knowledge, the brain economy emerged, which was necessarily a dialectical "negation of negation".

On the one hand, there has been a high level of socio-economic development, while on the other hand there has been neglectation of individuals in economic relations and subordination of their existence to general collective interests. In this way, we return to the well-known postulates of the political economy, the relations of the individual and his work and compensation, as well as the questions of the fair distribution of the newly created value, the foundations which were set by Smith, Ricardo and later upgraded by Maltus, Mill, Jevons, Marx and Engels.

Thus, the new prism of economic thought presented in this research paper deals with the issues of humanization of today's economy through economic sociology, but also the renaissance of the new political economy, primarily considering new values, its more equitable distribution, class divisions, materialism, the complementarity of goals and interests of individuals in society, as creators of a new values. The point of view of the new prism of economic thought is that economy as a science must be complementary to sociology, since every economic entity, its goals, interests have a major role in the advancement (development) of society as a whole.

Keywords: economics, political economy, politics, sociology, society, distribution, alienation, individuals, goals, human rights

* Овај рад је примљен 1. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 3. децембра 2018. године.